

Valstiečiai liaudininkai jungtiniame antismetoninės opozicijos sąjūdyje „Ašis“ (1938–1939 m. pradžia)

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas: mindaugas.tamosaitis@vpu.lt

Straipsnyje išsamiai aptariama oficialiai uždraustos, bet realiai tebeveikusios Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos ir jos politinių partnerių Lietuvių krikščionių demokratų partijos bei voldemarininkų veikla jungtiniame antismetoninės opozicijos sąjūdyje „Ašis“. 1938–1939 m. pradžioje veikusi uždraustų minėtų partijų koalicija siekė nuversti prezidento A. Smetonos autoritarinį valdymą. Straipsnyje pirmą kartą išsamiai aptariami valstiečių liaudininkų santykiai su koalicijos partneriais, išryškinama liaudininkų lyderių veikla, partijos programinės nuostatos ir santykių su voldemarininkais nutraukimas.

Raktažodžiai: valstiečiai liaudininkai, krikščionys demokratai, voldemarininkai, anti-smetoninė koalicija „Ašis“, antisemitizmas, autoritarinis valdymas

ĮVADAS

Opozicinių Lietuvos politinių partijų, įskaitant Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungą (LVLS), veiklos poveikis prezidento Antano Smetonos autoritariniam valdymui po 1936 m. oficialaus jų uždarymo menkai tyrinėtas. Atskirai vertėtų išskirti lietuvių išeivijos autoriaus Leono Sabaliūno disertacijos pagrindu parengtą ir 1972 m. anglų kalba išleistą knygą apie politinę krizę Lietuvoje 1939–1940 metais. Rašant knygą, autoriui nebuvo prieinami okupuotoje Lietuvoje likę archyvai, todėl L. Sabaliūnas 4-ojo dešimtmečio pabaigos LVLS veiklą apibūdino fragmentiškai, nors valstiečius liaudininkus įvardija kaip antrąją pagal pajėgumą opozicinę politinę srovę tautininkams. Autorius pažymi, kad jie kartu su Lietuvių krikščionių demokratų partija (LKDP) kritikavo A. Smetoną dėl asmens teisių ir laisvių varžymo, pasisakė už radikalų socialinės ir žemės reformų modelio įgyvendinimą, simpatizavo planinės ekonomikos valdymo kryptims [74, 43–44]. Bendros su krikščionimis demokratais veiklos pradžia L. Sabaliūnas laikė 1938 m. pavasarį. Jo nuomone, 1938 m. būtent jaunoji katalikų karta (dėl savo sekuliarumo) leido sudaryti bendrą abiejų politinių jėgų veiklos strategiją. Ši veikla pasireiškė opozicinio laikraščio *Žygis* kontekste, kurio detalių, kaip ir bendros valstiečių liaudininkų, krikščionių demokratų ir ultradešiniųjų voldemarininkų antismetoninės koalicijos „Ašis“ veiklos, autorius plačiau neaptarė. L. Sabaliūnas neakcentavo ir apskritai nematė skirtumo tarp *Žygio* ir *Bendro žygio*, taip pat liaudininkų nutolimo nuo *Bendro žygio*, prie kurio leidimo ir programos daugiausia prisidėjo voldemar-

rininkai. Aptardamas Lietuvos okupacijos pradžią autorius trumpai apžvelgia LVLS spaudą ir pabrėžia teigiamas autoritarinio režimo žlugimo nuotaikas šios partijos spaudoje 1940 m. birželį [74, 185–187].

Kaip išimtį galima paminėti istoriko Gedimino Rudžio straipsnį apie voldemarininkus [73, 5–29] ir publikaciją, plačiau nušviečiančią krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir voldemarininkų antismetoninės koalicijos „Ašis“ veiklą 1938 m. pabaigoje – 1939 m. pradžioje [72, 182–215]. Taip pat reiktų išskirti istoriko Giedriaus Janausko neseniai paskelbtą publikaciją apie bendrus krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir voldemarininkų bandymus įgyvendinti politinius siekius 1938–1939 m. [69, 9–28]. Turint omenyje, kad abu autoriai tik bendrais bruožais pristatė „Ašies“ veiklą, atskirai neanalizavo valstiečių liaudininkų užimtos pozicijos aptariamuoju laikotarpiu, nesirėmė gausia šios partijos dokumentine medžiaga, šiame straipsnyje siekiama išanalizuoti valstiečių liaudininkų vaidmenį „Ašies“ įvykiuose Klaipėdoje 1938–1939 m. pradžioje. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: atskleisti „Ašies“ koalicijos įtaką to meto Lietuvos politiniame gyvenime, ištirti valstiečių liaudininkų vadovybės vaidmenį „Ašyje“ tiriamuoju laikotarpiu, įvertinti valstiečių liaudininkų poziciją „Ašies“ veiklos Klaipėdoje įvykiuose.

Tyrimo chronologiją nulėmė du svarbūs to meto įvykiai Lietuvoje: 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumas Lietuvai, po kurio abi valstybės užmezgė diplomatinius santykius (jų nebuvo nuo 1920 m. spalio, kai lenkų kariuomenė ginklu užėmė Vilniaus kraštą); tyrimo pabaiga siejama su 1939 m. kovo 22 d., kai nacistinė Vokietija atplėšė iš Lietuvos Klaipėdos kraštą. Šie įvykiai labai papiktino lietuvių visuomenę. Po Lenkijos ultimatumo neįvykus esminėms valdžios permainoms, pradėjo formuotis trijų opozicinių partijų antismetoninė koalicija „Ašis“, o Vokietijai atėmus Klaipėdos kraštą, 1939 m. kovo pabaigoje buvo suformuota nauja vyriausybė, į kurios gretas autoritarinė valdžia įsileido po du valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų atstovus.

Straipsnis parengtas pasiremiant iki šiol istorikų nepanaudotais Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskio bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAVB RS) saugomais dokumentais, Valstybės saugumo departamento (VSD) surinkta medžiaga apie „Ašį“, gausia to meto spauda, pirmiausia valstiečių liaudininkų ir „Ašies“ leistais periodiniais laikraščiais *Žygis* ir *Bendras žygis*, taip pat įvykių liudininkų atsiminimais.

ANTISMETONINĖS „AŠIES“ SUDARYMO PRADŽIA

1938 m. kovą iš Lenkijos priėmusi ultimatumą Lietuvos valdžia stengėsi visus nuraminti ir parodyti, kad iš esmės nieko neįvyko, tačiau tai tebuvo savęs raminimas. Besąlyginis Lietuvos valdžios ultimatumo priėmimas bene pirmą kartą realiai sutelkė A. Smetonos autoritariniam režimui opozicines jėgas. Tik priėmus ultimatumą krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų lyderiai tarėsi dėl bendros kovos su A. Smetonos režimu ir programos parengimo. Juozo Audėno teigimu, po kurio laiko nuolat, nors ir neperiodiškai, buvo rengiami susitikimai. Nuolatiniais jų dalyviais buvo krikščionys demokratai Leonas Bistras, Pranas Dielininkaitis, Ignas Skrupskelis, Petras Karvelis, Kazys Bizauskas. Kartais pasirodydavo ir buvęs šalies prezidentas Aleksandras Stulginskis. Iš valstiečių liaudininkų pusės pasitarimuose dalyvavo Mykolas Sleževičius, Felicija Borkevičienė, Mečislovas Mackevičius, Jonas Kardelis, Juozas Audėnas, Zigmas Toliušis, Balys Paramskas. Didesni susirinkimai vykdavo Sleževičių bute arba F. Borkevičienės bute, šalia „Varpo“ bendrovės spaustuvės [9, 101–102].

Besiformuojančios koalicijos, pavadintos „Ašimi“, veikla tapo aktyvesnė ir labiau matoma tų metų rudenį. 1938 m. kovo pabaigoje – balandžio pradžioje dėl koalicijos

pasisakydavo katalikų dienraščio *XX amžius* bendradarbiai, ypač polemizuodami su ofici-ozu *Lietuvos aidu*. Reaguodami į tai liaudininkai ne tik perspausdindavo pagrindines šios polemikos mintis, bet ir pritarėdavo katalikų reiškiamai pozicijai dėl srovių bendradarbia-vimo (1). Tačiau tai nereiškė, kad liaudininkai ir krikdemai iš karto surado bendrą kalbą veikdami drauge prieš autoritarinį režimą. Rugsjūčio pradžioje tarp abiejų opozicinių sro-vių dar buvo likę nesutarimų kai kuriais klausimais. Liaudininkai savo spaudoje pripažino, kad *XX amžius* dažnai rašo apie valstybingumą, pasisako prieš vienos kurios partijos ar net srovės siaurus interesus: „dažnai pasisako teisingai ir dėl to gauna ir mūsų pritarimą“, bet čia pat suabejojo, „ar tie „XX amžiaus“ bei jo žmonių srovės pasisakymai yra nuoširdūs?“ Liaudininkų manymu, bendradarbiavimas neįmanomas be lojalumo, be pripažinimo to, su kuo norima bendradarbiauti „valstybinio objektyvumo ribose“, todėl priekaištavo krikde-mams, kad jie niekuomet nėra pasisakę už sąžinės laisvę. Liaudininkams buvo nepriimtini neseni įvykiai, kai Lietuvai derantis su Vatikanu dėl konkordato korektyvų, katalikiškoji visuomenė reikalavo teisių laisvai veikti jų organizacijoms. Esą toks reikalavimas yra per siauras, labai vienašališkas, „nėra valstybiškai pamatuotas“. Pasak jų, „valstybiškas klausimo statymas būtų tiksliai tada, kai katalikų organizacijų klausimas sudarytų sudėtinę viso, ta prasme, klausimo, kuris, valstybiškai imant, apima visas organizacijas, visų srovių organi-zacijas“. Laikytasi nuostatos, kad „valstybės ir tautos pažanga bus tada sparčiausia, kai visų srovių žmonės dirbs bendrą kūrybinį darbą, o ne pavieniui sau reikalau ir naudosis privi-legijomis“ [60, 1]. Rugsėjo viduryje *Lietuvos žinios* pasidžiaugė, kad *XX amžiuje* prasidėjo „nauja era“: turėta omenyje šiame leidinyje įdėtas ilgas ir, liaudininkų manymu, objektyvus straipsnis apie Meksiką, kuriame teigiama, kad ten „vyksta tik... demokratinė revoliucija, kuri kraštui neša gerą, vaduoja iš didžiųjų dvarponių ir užsienio kapitalistų jungo Meksikos liaudį“. Tiesa, pripažinta, kad *XX amžiuje* nutylėta, kad „aukštoji dvasininkija ėjo ranka rankon su didžiausiais dvarininkais ir tuo nusipelnė liaudies neapykantą“, todėl „liaudis, netekusi kantrybės“, „suvedė sąskaitas su savo prispaudėjais ir jų padėjėjais, bet dėl to juk negalima kaltinti Meksikos liaudies ar vyriausybės“. Daroma išvada, kad pagaliau *XX am-žius* „praregėjo“, su tuo *Lietuvos žinios* ir sveikino [35, 6]. Tačiau žinant, kad *Lietuvos žiniose* dar išliko skiltis „Iš katalikų gyvenimo“ [16, 8], kurioje buvo kritikuojama katalikiško spar-no veikla šalyje, galima spręsti, kad net ir tuo metu dar nebuvo išnykęs priešiškusmas tarp valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų.

Maždaug nuo lapkričio vidurio liaudininkų spaudoje vis dažniau buvo rašoma apie Klaipėdą ir ten keliamus vietas nacionalistų neramumus (pvz., viename iš straipsnių buvo plačiau aprašyti Klaipėdos krašto nacionalsocialistų vado Neumano šovinininiai pasisa-kymai [37, 10], išdėstytas liaudininkų požiūris į juos, aptarta įtempta padėtis šiame krašte [20, 1; 21, 1; 23, 1; 24, 1]). Pavyzdžiui, lapkričio 23 d. *Lietuvos žiniose* buvo išspausdintas žymaus valstiečių liaudininkų veikėjo prof. Albino Rimkos straipsnis, kuriame jis, apsilan-kęs Klaipėdoje, piktinosi pronacistiniais vokiečių veiksmais lietuvių atžvilgiu [49, 3; 50, 3]. Kokiam tikslui autorius apsilankė Klaipėdoje, straipsnyje nepamirėta.

Gruodžio pradžioje *Lietuvos žiniose* aktyviai pradėjo reikštis Juozas Pajaujis. Šis vals-tietis liaudininkas už sukilimo prieš Lietuvos valdžią organizavimą dar 1927 m. buvo nu-teistas mirties bausme, tačiau po dvejų metų jo malonės prašymą patenkinęs prezidentas A. Smetona jam bausmę dovanavo ir leido išvykti į užsienį [71, 392–395]. Ketvirtajame de-šimtmetyje Klaipėdoje apsigyvenęs J. Pajaujis kurį laiką dirbo Klaipėdos Prekybos institute, kuriam vadovavo Ernestas Galvanauskas, dėstytoju.

(1) Pvz., Dėl srovių santykiavimo. *Lietuvos žinios*, 1938, balandžio 12, Nr. 83, p. 5.

Gruodžio 2 d. liaudininkų dienraštyje atspausdintame J. Pajaujo straipsnyje „Klaipėda juda!“ (išspausdintas per du *Lietuvos žinių* numerius [38, 3, 7; 39, 3]) stipriai kritikuota Lietuvos politika Klaipėdos krašte. Autorius išskyrė išorinius ir vidinius politikos veiksmus, t. y. tuos, „kas mūsų politikos Klaipėdos krašte daryta arba apleista daryti“. J. Pajaujis pripažino, kad jeigu dėl tarptautinės politikos veiksmų Lietuva vargu ar ką ir gali pakeisti, tai dėl vidaus veiksmų ji pati yra atsakinga, nes „savo politiką Klaipėdos krašte darėme mes patys ir už padarytas klaidas patys nešame atsakomybę. O tų klaidų čia būta daug, ir darant tai, ko nereikėjo daryti, ir nedarant to, kas daryti reikėjo“. Nenagrinėdami visos J. Pajaujo kritikos Lietuvos valdžios politikos Klaipėdos atžvilgiu, išskirsime esminę pastabą. J. Pajaujis, kaip 4-ajame dešimtmetyje tai dažnai akcentuos valstiečių liaudininkų vadovybė, kaip pagrindinį Lietuvos vykdytos politikos Klaipėdos krašte bruožą išvėlgė pernelyg stiprią tautinę politiką, planingų veiksmų nebuvimą, nors tarptautinė konjunktūra Lietuvai buvo palanki. Todėl, J. Pajaujo teigimu, „sulietuvinti vietos gyventojų dvasios nesulietuvinome – netgi priešingai, tuo tarpu vokiečius padarėme savo priešais“ [38, 3, 7; 39, 3]. Tokios kritikos pagrįstumą patvirtina šių laikų Lietuvos istorikų tyrimai (2).

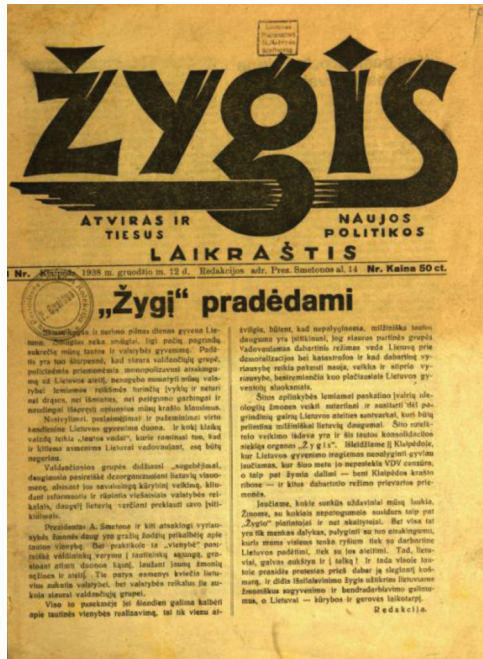
ŽURNALAS ŽYGIS IR VALSTIEČIAI LIAUDININKAI

Straipsnių ciklas Klaipėdos tema liaudininkų spaudoje pasirodė neatsitiktinai. Kaip tik tada valstiečiai liaudininkai, krikščionys demokratai ir voldemarininkai sudarė antismetoninę „Ašį“ ir rengėsi Klaipėdoje išleisti šios netradicinės koalicijos laikraštį *Žygis*. Krinta į akis tai, kad liaudininkų spaudoje apie planuojamą *Žygį* ir trijų opozicinių partijų sudarytą koaliciją kurį laiką nebuvo kalbama. Gruodžio 12 d. *Lietuvos žiniose* buvo išspausdinta pirmoji žinutė, kurioje nurodyta, kad „kaip iš Kauno radijo žinoma“, Klaipėdoje pasirodė opozicinis laikraštis *Žygis*. „Valdžia uždraudė jo platinimą Didžiojoje Lietuvoje. Iš Klaipėdos pranešta, kad ir ten laikraštis konfiskuojamas“ [14, 7]. Kitame *Lietuvos žinių* numeryje išspausdintoje žinutėje nurodyta, kad „ši rytą Klaipėdoje konfiskuotas „Žygis“, nes tame laikraštyje skaudžiai įžeidžiama valstybės galva“ [26, 7].

Šiame laikraštyje bene pirmą kartą viešai prabilta apie valstiečių liaudininkų, krikščionių demokratų ir voldemarininkų sudarytą „Ašį“. Pirmas ir paskutinis jo numeris išėjo tų metų gruodžio 13 dieną. Viename nepasirašytame straipsnyje pabrėžta, kad „priešingų srovių žmonės – katalikai ir liaudininkai – ne tik surado bendrą platformą, bet sutaria ir su nacionalistais aktyvistais, vadinamaisiais voldemarininkais dėl prof. Voldemaro kvietimo į bendrą darbą“ [11, 9]. Beje, nors minėto laikraščio buvo konfiskuota 1 000 egz. (o dar kita tiek suspėta atspausdinti [52, 7]), pašalinus iš jo straipsnį „Ar ilgai pakėsime priespaudą“ tą patį numerį vėl leista platinti. Be šio straipsnio atspausdinta 6 000 egz. laikraščio numerių, vėliau planuota atspausdinti dar 2 000 egzempliorių. Vidaus reikalų ministrui Lietuvoje uždraudus platinti *Žygį*, buvo pavesta sekti, kad jis nebūtų platinamas [66, 3].

Kadangi *Žygis* ir 1939 m. pradžioje vietoj jo leistas laikraštis *Bendras žygis* (išėjo keturi numeriai) istoriografijoje yra sulaukęs dėmesio [72, 1852–215], apie juos plačiau nekalbėsime, išskyrus tuos aspektus, kurie susiję su valstiečiais liaudininkais. Kaip buvo minėta šio straipsnio įvade, pastarųjų veikla koalicijoje atskirai netyrinėta. G. Rudis taikliai pažymi, kad liaudininkų vaidmuo nėra aiškus, tiksliau – programa, įeinant į tokią gana netradicinę, pirmiausia ideologiniu požiūriu, koaliciją. Juo labiau kad liaudininkai, priešingai nei

(2) Pvz., Žalys, Vytautas. *Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* Lüneburg: Nordostdt. Kulturwerk, 1993.

1 pav. Žurnalo *Žygis* 1938 m. Nr. 1 pirmasis puslapis

1936 m. krikščionių demokratų jaunoji karta (3), viešai neišdėstė savo programinių nuostatų.

Kaip ir buvo galima tikėtis, pirmajame *Žygio* numeryje daug vietos skirta A. Smetonos ir tautininkų valdymo kritikai, pvz., smerkiamas vienos partijos valdžios uzurpavimas [19, 2], savųjų valdininkų protekcija [51, 2–3], tautininkų vyriausybės užsienio politika (ypač kritikuota A. Smetonos politika: prisimenant Lenkijos ultimatumą 1938 m. kovą daroma išvada, kad „Smetonos politika su Lenkija yra pilnas bankrotas“ [56, 4–5]).

Sprendžiant iš *Žygyje* išspausdintų publikacijų, pradiniam etape liaudininkai siekė panašių tikslų, kaip ir jų sąjungininkai krikščionys demokratai bei voldemarininkai. Laikraščio įvadiniam straipsnyje rašoma, kad pagrindinis tikslas – „dabartinę vyriausybę <...> pakeisti nauja, veiklia ir stipria vyriausybe, besiremiančia kuo plačiausiais Lietuvos gyvenimo sluoksniais“ [44, 1]. Nesant kitų šaltinių, remiamasi *Žygyje* paskelbta „Ašies“ programa, pavadinta „Lietuvos ateities santvarkos pagrindai“. Štai keletas šios programos nuostatų: „valdžia turi būti betarpiškame ir nuolatiniam kontakte su valstybės piliečiais; valstybės piliečių pasitikėjimas patikrinamas per demokratinius rinkimus; visų piliečių lygybė prieš įstatymus, neišskiriant vienos kurios partijos“; „valstybės gi santvarka turi būti pagrindžiama teisėtumu, tolerancija ir socialiniu teisingumu“; „gerai organizuota bei disciplinuota kariuomenė ir kariškai paruošta visuomenė“; „aktingu veikimu pasireiškianti partinė priklausomybė su valstybės

- (3) Turima omenyje tais metais paskelbta jaunųjų katalikų programa žr.: Į organiškiosios valstybės kūrybą. *Naujoji romuva*, 1936, Nr. 8, p. 169–175. Apie ją žr.: Mačiulis, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Petro ofsetas, 2005, p. 232–237; Svarauskas, Artūras. Lietuvių Fronto ir Lietuvių Fronto Bičiulių ideologinės ištakos – „1936 metų generacija“ lietuviškojo autoritarizmo kontekste. *Į Laisvę*, 2006, t. 154, p. 56–72.

tarnautojo pareigomis nesuderinami“; valstybės reikalus „tvarko valdžia“, kurios priešakyje stovi Respublikos Prezidentas, Ministrų Kabinetas, parlamentas ir teismas (su Respublikos Prezidento ir Ministro pirmininko „pareigomis nesuderinama priklausymas bet kuriai partijai ar politinei organizacijai“); Prezidentas renkamas 7 metams „visų pilnateisių Lietuvos piliečių betarpiškai“. Atsižvelgiant į siūlomą parlamento struktūrą (jį sudaro: 1) „visų piliečių visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu proporcinge sistema renkamas Seimas ir 2) mokslinių, kultūrinių, socialinių bei ekonominių grupių arba junginių atstovų Valstybės Taryba“), tikėtina, kad liaudininkai pasiūlė pirmąjį punktą, o antrąjį – krikščionys demokratai, jau anksčiau siūlę sudaryti Lietuvos politinės sistemos atžvilgiu netradicinį šalies parlamentą. Taip pat tikėtina, kad liaudininkai tik kompromisų būdu sutiko į programą įtraukti nuostatą, kad „kandidatus į Seimą stato socialinės bei politiškai ideologinės organizacijos ir apskritai atskiros piliečių grupės. Rinkimų sistema įvedama tokia, kad Seime būtų išvengta smulkių politinių grupių“. Liaudininkai be išimties pasisakė ir už demokratinius visų piliečių rinkimus, netaikant jokių apribojimų rinkimuose dalyvaujantiems kandidatams. Nekyla abejonų, kad liaudininkų iniciatyva buvo priimtos kai kurios svarbios nuostatos „Ašies“ programoje: teismų bešališkumas, plačios savivaldybių teisės, teisė laisvai išpažinti religiją („priklausyti ar nepriklausyti bet kurios ideologijos ar tikybos organizacijai“), laisvai pasirenkamas tikybos mokymas mokyklose („mokiniai nuo tikybos pamokų atleidžiami jų tėvams ar globėjams raštu apie tai pranešus mokyklos vedėjui“), civilinės metrikacijos įvedimas („bažnyntiniuose metrikacijos punktuose sudarytieji aktai nekartojami savivaldybės metrikacijos punktuose ir atvirkščiai“), „žemės ūkiui kreditas, sumažinus palūkanas, turi būti kiek galint pigus ir jokiū būdu neviršyti žemės ūkio pajėgumo paimtas paskolas grąžinti“ (beje, *Žygyje* paskelbta publikacija apie vadinamąjį ūkininkų streiką Suvalkijoje, kurioje pasmerkta Lietuvos valdžios politika šių įvykių atžvilgiu [28, 14]), „ypatingai skatinama higieniška ir valstybės miškus taupanti mūrinė statyba bei turimų vandens jėgos šaltinių naudojimas elektros jėgai ir šviesai gauti“ [31, 10–11]. Beje, panašių nuostatų teisingumo, žemės ūkio ir švietimo srityje liaudininkų vadovybė laikysis 1939 m. pavasarį generolo J. Černiaus vyriausybės darbo metu parengtoje programoje.

Programoje buvo įrašyta daug liaudininkams palankių nuostatų, kurias turėjo įgyventi „Ašis“. Krinta į akis tai, kad programoje, žinant voldemarininkų dešinįjį kraštutinumą, nėra tokio pobūdžio nuostatų. To negalima pasakyti apie patį *Žygio* numerį, pvz., pristatant netinkamą Lietuvos valdžios politiką Klaipėdos krašte, straipsnyje „Budėkime dėl Klaipėdos!“ pernelyg pabrėžiami santykiai su vokiečiais. Esą „tik nauji žmonės, nesusitepusieji politikos aštrumais santykiuose su vokiečiais Klaipėdos krašte, tegali rasti bendrą kalbą ir su klaipėdiečiais vokiečiais, ir su Reicho politikais, ir jau tikriausiai gali susitarti daug palankesnėmis Lietuvai sąlygomis, negu dabartiniai tautininkai, jei net prileistume, kad ir jie didelėmis tautos aukomis gali pasiekti susitarimo su Vokietija“. Be to, tame pačiame straipsnyje liaupsinama prof. A. Voldemaro užsienio politika, kurią jis vykdė būdamas Lietuvos užsienio reikalų ministru prieš keletą metų [11, 9]. Šio straipsnio toną, be abejo, lėmė nuspėjami jo autoriai voldemarininkai, pasisakę už glaudžius santykius su nacistine Vokietija. Kaip šis klausimas galėjo būti sprendžiamas, turėjo paaiškėti ateityje.

Nors bendra programa ir buvo paskelbta, tolesnis lygiavertis koalicijos partnerių bendradarbiavimas buvo sunkiai įsivaizduojamas, jo nebuvo jau „Ašies“ darbo pradžioje. Realiai jai vadovavo ne krikščionys demokratai ar valstiečiai liaudininkai, o voldemarininkai dėl pačios paprasčiausios priežasties – jų vadovybė, pvz., Algirdas Sliesoraitis, veikė pačioje Klaipėdoje, kai tuo tarpu liaudininkų pozicijoms atstovavo tik vienas J. Pajaujis, kuriam,

nors ir labai stengiantis, tikriausiai buvo sunku atsispirti prieš voldemarininkų daugumą. G. Rudžio teigimu, atvykti į Klaipėdą žadėjęs M. Sleževičius taip ir nepasirodė [72, 196]. Tai gerokai susilpnino liaudininkų pozicijas, kurie ir toliau mėgino „Ašies“ koalicijoje veikti per J. Pajaujį [17, 74]. Kaip matyti iš J. Pajaujo tardymo bylos sovietų saugume, vis dėlto 1939 m. sausį M. Sleževičius buvo atvykęs į Klaipėdą ir susitikęs su J. Pajaju liepė jam iš voldemarininkų reikalauti aiškios pozicijos dėl Lietuvos vidaus santvarkos bei duoti atsaką voldemarininkų germanofiliškoms tendencijoms, „pravedant liaudininkų partijos politiką“ [18, 66]. Žinant, kad ir toliau Klaipėdoje liaudininkų pozicijoms atstovavo vienas J. Pajaujis, nekyla abejonių, kad M. Sleževičiaus vizitas nepakeitė liaudininkų padėties koalicijoje.

Turimi duomenys leidžia teigti, kad dar iki susitikimo su M. Sleževičiumi J. Pajaujis nevengė dėstyti į voldemarininkų panašių nuostatų. Pavyzdžiui, 1938 m. gruodžio 12 d. J. Pajaujis kartu su voldemarininkais Jonu Vokietaičiu, Leonu Prapuoleniu dalyvavo Klaipėdos studentų aktyvistų jungtinio komiteto iniciatyva surengtame renginyje Vytauto Didžiojo gimnazijoje, skirtame „pasisakyti gyvenamo politinio momento klausimais“. Jame kalbėjęs J. Pajaujis kritikavo A. Smetonos valdžią ir nurodė, kad skirtingų srovių žmonės teturi vieną tikslą: „**sudaryti tautos vienybės frontą** ir stiprią vyriausybę iš tokių žmonių, kurie sugebėtų išlaikyti Klaipėdos kraštą Lietuvai, susitardami pakenčiamomis sąlygomis su Vokietija“ (išryškinta – M. T.) [55, 16].

Reikia pažymėti, kad išleidus *Žygį* gruodžio 16 d. *Lietuvos žiniose* išspausdintame įvadiname straipsnyje plačiau prabilta apie valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų koaliciją. Pripažinus tų srovių pokyčius („tikslai tie dalykai, kurie sudaro objektyviąsias tiesas, negalėjo pakisti“), teigta, kad „yra labai didelių pasikeitimų ir srovių santykiuose. Daugiau subręsta, daugiau patirta <...>. Reikia pripažinti, kad tame buvo ir netakto, ir perdėjimų, ir visai nereikalingų ginčų“. Tačiau, jeigu žmonėms įprasta klysti, tai jų pareiga „suprasti savo sociališkumą ir susiprasti. Visi mes žmonės ir visi turime gyventi drauge“, „nesutariamų priežastis“ galima išspręsti gera valia, „juo aiškiau, kad nė viena srovė neturi teisės kitai ar kitoms viešpatauti“. Viltasi, kad šių nuostatų „pakanka, kad santykiai būtų sureguliuoti pačiu kultūringiausiu būdu. O tai juk elementaru“ (4). Kitos dienos straipsnyje iškelta mintis, kad už Klaipėdą atsako visa Lietuva [25, 1], kad delsti negalima, reikia susitarti. Vėl priminta, kad „dabar liaudininkai su krikščionimis demokratais irgi sutaria“, „nes valstybės vienybei gresia pavojus“, kad per 1926 m. Seimo rinkimus tautininkai taip pat buvo susitarę su liaudininkais, dėl to pirmą kartą Lietuvos istorijoje tautininkai pateko į Seimą [13, 1]. Gruodžio 19 d. straipsnyje „Delsti daugiau negalima, reikia susitarti“ dar kartą pabrėžtas liaudininkų ir krikščionių demokratų pasiektas susitarimas: „Dabar liaudininkai su krikščionimis irgi sutaria. Valstybei svarbiu, nepaprastai svarbiu metu, kokis yra dabar, tas bendradarbiavimas yra tiesiog būtinas, – ir liaudininkų žmonės su krikščionių žmonėmis sutaria. Jie atmeta visa tai, kas juos skiria, vieni supranta ir įvertina principinius kitų nusistatymus, o smulkmenas atideda arba visai atmeta. Tat, dviejų didžiausių Lietuvoj srovių, srovių, kurios kūrė Lietuvos nepriklausomybę, sutariama“ [13, 1].

Įvertindama liaudininkų spaudą gruodžio mėnesį VSD pažymėjo, kad valstiečių liaudininkų *Lietuvos žinios* daug rašė apie koalicijos reikalingumą ir vienybę. Be to, *Lietuvos žinios* rašė ir apie liaudininkų bei krikščionių demokratų susitarimą [67, 6]. Oficioze *Lietuvos žiniose* ir *XX amžiuje* skelbiama konsolidacijos tema buvo įvardyta „žalingu politikavimu“ [5, 2].

Prieš pereinant prie liaudininkų vaidmens laikraščio *Bendras žygis* istorijoje, negalima nepaminėti Lietuvos valdžios veiksmų „Ašies“, pirmiausia krikdemų lyderių, atžvilgiu.

(4) Pvz., Srovių raida laiko bėgy ir gyvenimo sąlygose. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 16, Nr. 288, p. 1.

Teisingumo ministras Silvestras Leonas gruodžio 23 d. nutarimu „už slaptą veikimą ir kitų kurstymą nelegaliomis priemonėmis pašalinti esamą vyriausybę ir pakeisti politinę santvarką, pasirėmęs atitinkamais įstatymais, kaip pavojingus valstybės saugumui ir trukdančius tvarką ir ramumą palaikyti, gruodžio 16 d. nubaudė: 1. V. D. Universiteto docentą Dr. Leoną Bistrą išsiųsti iš Kauno trims mėnesiams į Alytaus apskritį ir 2. V. D. Universiteto vyr. asistentą Dr. Praną Dielininkaitį išsiųsti šešioms mėnesiams į Vilkaviškio apskritį. Abu jie ten bus laikomi policijos priežiūroje“ [57, 2]. Informacija, vengiant pateikti išsamesnių žinių apie suimtuosius bei apskritai apie „Ašį“, buvo paskelbta ir liaudininkų spaudoje [36, 7]. Įdomu tai, kad atskiroje L. Bistro, P. Dielininkaičio ir kt., kaltinamų veikla voldemarininkų naudai, byloje [27, 1–5] nė žodžiu nebuvo užsiminta apie valstiečių liaudininkų dalyvavimą antismetoninėje koalicijoje. Saugumas trumpai konstatavo, kad *Lietuvos žinių* atstovas Šiauliuose Valerijonas Knyva gruodžio 19 d. iš Klaipėdos „bagažu neįvardiniai gavęs laikraštį „Žygis“, kurį per pažįstamus ir išplatino“ [59, 11–12].

LIAUDININKAI IR BENDRAS ŽYGIS

Krikdemų lyderių areštai sustiprino voldemarininkų pozicijas antismetoninėje koalicijoje. Tai tapo akivaizdu, kai 1939 m. vietoj *Žygio* Klaipėdoje buvo pradėtas leisti naujas laikraštis *Bendras žygis*. Nors J. Audėnas savo atsiminimuose pažymi, kad, leidžiant šį laikraštį, „Ašies“ branduolys jau nedalyvavo [9, 108–109], minėtu laikotarpiu „Ašis“ dar veikė. Anot G. Rudžio, krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų dalyvavimas *Bendrame žygyje* „nebebuvo toks aktyvus kaip išleidžiant „Žygį“, tačiau su „Bendru žygiu“ buvo palaikomi santykinai remiant jį pinigais, straipsniais ir pagaliau jį platinant“ [72, 198]. Pirmame jo puslapyje paskelbtą deklaraciją (parašytą 1938 m. gruodžio 29 d.) pasirašė Lietuvių aktyvistų sąjungos (LAS) vadovybė: Algirdas Sliesoraitis, J. Pajaujis, Jonas Štaupas (jis atstovavo krikščionims demokratams [18, 66; 70, 509]), Leonas Prapuolenis, Ignas Taunys, Bronius Ziurys [12, 1–2]. LAS branduolį sudarė voldemarininkai.

Deklaracijos autoriai, iškėlę pagrindinį šūkį „Viskas Lietuvai!“, laikėsi nuostatos, kad susiskaldymas į politines partijas arba sroves, „savitarpinė lietuvių kova šią krintingą valandą nepateisinama ir pražūtinga“. Jie pasisakė už „vieningą lietuvių politinį sąjungį“, kuris turėjo būti sudarytas „savo noru dedantis visiems lietuviams į sutartinį, drausmingą sąjūdį“. Pasmerkę 12 metų trunkantį „mažos grupės tautininkų valdymą“, deklaracijoje pažymėjo, kad pasirašiusieji „čia įvairių ideologinių srovių ir buv. politinių partijų atstovai sunkioje tėvynei valandoje sutaria, jog turi būti likviduotos visos paskiros lietuvių politinės organizacijos, neišskiriant ir tautininkų sąjungos, turi būti sudarytas vieningas politinis lietuvių sąjungis, kuris remtųsi vieninga veiklos programa“. Bendros jos nuostatos esą jau buvo išdėstytos laikraščio *Žygis* Nr. 1, todėl čia pateikė tik „sutartinius pagrindinius punktus“ (iš viso 12). Išeitų, kad ši deklaracija buvo bendra voldemarininkų, krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų veiklos programa, nors po ja pasirašė daugiausia voldemarininkai. Deklaracijos pabaigoje prirašyta, kad šiai platformai pritaria ir Kauno bei provincijos politinių srovių – katalikų, liaudininkų ir nacionalistų – aktyvūs nariai, „tačiau jų parašai dėl suprantamų priežasčių čia nededami“. Beje, *Bendro žygio* Nr. 2 nurodyta, kad „kiekvienos mūsų bendradarbių naujos pavardės paskelbimas reiškia naują auką tautininkų režimui“ [45, 27]. G. Rudis, pasirėmęs Z. Ivinskio dienoraščiu, taip pat pažymi, kad krikdemų vadai ir liaudininkai palaikė *Bendrą žygį* [72, 198]. Jeigu taip, tuomet nėra žinoma, kurie krikščionys demokratai teikė siūlymus ar pataisas po deklaracija pasirašiusiems autoriams.

2 pav. Žurnalo *Bendras žygis* 1939 m. Nr. 1 pirmasis puslapis

Sugrįžkime prie šios deklaracijos nuostatų ir palyginkime jas su prieš porą savaitių *Žygyje* paskelbta programa. Matome akivaizdžius skirtumus. Štai deklaracijos 1-ame punkte, nors pradžioje reikalaujama „grąžinti tautai laisvę rinkti į savivaldybes ir Seimą tokius atstovus, kurių nori žmonių dauguma“, tuoj pat pabrėžiama, kad „negali būti grįžimo į seną frakcinę parlamentarizmą sistemą, o valdymo forma turi būti pagrįsta tautos vieningumu ir drausme“; deklaracijos 3-iam punkte pabrėžiamas pernelyg didelis lietuvių nacionalizmas tautinių mažumų atžvilgiu: „užkariauti lietuviams tinkamas pozicijas pramonėje ir prekyboje, įvedant planingą aktyvizmą tautos ūkyje“; deklaracijos 12-ame punkte išskirtinis dėmesys skiriamas Lietuvos santykiams su Vokietija. Likusieji deklaracijos punktai galbūt kiek detalesni už anksčiau išdėstytus „Ašies“ programoje, pvz., kalbama apie žemės ūkio darbininkų gyvenimo sąlygų pagerinimą, reikiamą valdininkų kompetenciją, tolerancijos išlaikymą religijoje.

Kaip reiktų vertinti trumpai pristatytas deklaracijos nuostatas? Išskyrus 1, 3 ir galbūt 12 punktą, kitos nuostatos liaudininkams tikrai nebuvo svetimos, o kai kurios iš jų anksčiau keltos savoje spaudoje ar protesto raštuose Prezidentui ar Ministrui pirmininkui. Turint omenyje, kad liaudininkai propagavo demokratinę Seimą, labai keista, kad jie sutiko su 1-ame punkte nurodytais apribojimais; taip pat sunkiai suvokiamos liaudininkų nuolaidos (greičiausiai voldemarininkams) dėl šovinistinės politikos Lietuvos tautinių mažumų atžvilgiu. Per visą tarpukarį liaudininkų vadams bet koks tautinių mažumų diskriminavimas buvo neleistinas ir smerktinas poelgis (5). Kitose srityse tokių nukrypimų nuo savo ideologinių principų liaudininkai daugiau ar mažiau išvengė.

(5) Žydai ir nežydai. Pasikalbėjimas su buv. Respublikos Prezidentu dr. K. Griniumi. *Lietuvos žinios*, 1939, kovo 3, Nr. 51, p. 3.

Kaip apskritai atrodė *Bendras žygis*? Be pirmuose puslapiuose išspausdintos minėtos deklaracijos, jame buvo skelbiama nemažai voldemarininkų vadų straipsnių, kurių absoliuti dauguma skirta A. Smetonos valdžios įvairiose srityse (pvz., žemės ūkio [4, 3–4]) kritikai. Tiesa, viename iš tokių straipsnių aptartas LAS ir prof. A. Voldemaro klausimas. Bene pirmą kartą pripažinta, kad naujai kuriama santvarka nebus vieno žmogaus diktatūra, kokia buvo 1927–1929 m. A. Voldemarui ėjus Lietuvos Ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro pareigas, tačiau kartu voldemarininkai pripažino neginčijamą A. Voldemaro autoritetą užsienio politikoje. Be jo neįsivaizduotas Lietuvos užsienio politikos tvarkymas: „Jei sąryšy su aktyvistų sąjūdžiu buvo ir tebėra minimas prof. Voldemaro vardas, tai dėl to, jog kiekvienas šiandieną turi pabrėžti, kad toji užsienio politikos orientacija, kurią prieš 8 metus tiekė prof. Voldemaras, dabar Lietuvai pasidarė būtinybė“ [29, 3]. Taip leista suprasti, kad susiklosčius palankioms aplinkybėms ir LAS paėmus valdžią, naujoje vyriausybėje prof. A. Voldemarui būtų rezervuotas užsienio reikalų ministro postas. Šį faktą patvirtina LMAVB RS F. Bortkevičienės fonde surastas voldemarininkų pareiškimas, rašytas 1939 m. vasario pradžioje [2, 7]. Gali būti, kad šis pareiškimas buvo nusiųstas valstiečių liaudininkų vadovybei, kai buvo aptariamas „Ašies“ planuojamos vyriausybės ar A. Voldemaro klausimas. Trumpam sugrįžkime prie *Bendro žygio* Nr. 1 paskelbto voldemarininkų straipsnio apie A. Voldemarą: jame bene pirmą kartą įvardyta LAS projektuojamos naujos Lietuvos vizija, pagal kurią joje turėjo būti įvesta „ne pakrika demokratija, o drausminga, autoritarinė demokratija: tauta, laisvu savo noru pasiskyrusi sau vadovybę, privalo jos ilgesnį laiką griežtai, drausmingai klausyti“ [29, 3]. Panašias nuostatas kitame šio laikraščio straipsnyje išdėstė gruodžio 29 d. įkurtos LAS vadovas voldemarininkas A. Sliesoraitis. LAS generalinis sekretorius nepabijojė nurodyti, kad krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir nacionalistų įkurto LAS pradai – „laisvas valdomų organų rinkimas ir drausmingumas. Sąjungos pagrindas – lietuviškumas ir valstybingumas, tikra vienybė ir laisva tautos konsolidacija“ [53, 7]. Maža to, *Bendro žygio* Nr. 1 buvo išspausdintas „Lietuvių Aktyvistų Sąjungos biuletenis Nr. 1“, kuriame plačiau aptartos šios organizacijos susikūrimo aplinkybės. Nekartojant G. Rudžio publikacijoje pateiktų faktų, reikėtų pažymėti, kad kuriant LAS dalyvavo apie 40 žmonių, o susirinkimui pirmininkavo J. Pajaujįs, kuris slaptu balsavimu buvo išrinktas į šios naujai įkurtos organizacijos valdybą. A. Sliesoraičio įsakymu Nr. 1 J. Pajaujįs, kuris dėl savo dalyvavimo ir kalbos gruodžio 12 d. studentų organizuotame susirinkime Lietuvos valdžios buvo atleistas iš Prekybos instituto lektoriaus pareigų [42, 46; 43, 46–47], buvo paskirtas LAS Propagandos skyriaus viršininku. Krinta į akis tai, kad savo įsakymu Nr. 2 generalinis sekretorius liepė sąjungos nariams sveikintis pakeliant „dešinę ranką laisvu mostu į šoną, delnu į priekį, suglaudus pirštus. Alkūnė turi būti kiek žemiau peties ir pakreipta į priekį, bet prie šono nepriglausta“ [30, 16]. Tai tik patvirtina, kad LAS projektuota Lietuvos vizija ir pačios organizacijos sukarinimas gerokai prasilenkė su valstiečių liaudininkų vadovybės pozicija, bent jau viešai ne kartą deklaruota. Kartu tai reiškė, kad LAS, taip pat ir J. Pajaujįs, gerokai pakrypo link kraštutinių dešiniųjų.

Antra vertus, ryšiai tarp krikdėmų, liaudininkų ir voldemarininkų nenutrūko. Sausio 20 d. VSD agentūros pranešime pažymėta, kad tarp trijų opozicinių grupių susitarta atkakliai ir nepaliaujamai plėsti opozicijos sąjūdį tol, kol bus nuversta tautininkų vyriausybė. Po to turėjo būti sudaryta „koalicinė autoritetinė vyriausybė“, kurioje svarbiausi portfeliai turėjo atitekti A. Voldemarui, L. Bistrui ir M. Sleževičiui. Antraeilės ministerijos turėjo būti proporcingai paskirstytos tarp visų grupių. Krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai sutiko, kad ministru pirmininku būtų A. Voldemaras. Į klausimą, ar voldemarininkai

neketino vėliau išstumti liaudininkų ir krikščionių demokratų, o valdžią pasilikti tik sau, A. Sliesoraitis atsakęs, kad tuo tarpu to nesą galima numatyti ir iki ateisias laikas pakeisti nusistatymą, numatyta jį vykdyti sąžiningai. Nepasitikėjimo tarp susidariusių grupių tuo tarpu nesą, taip pat nesą pagrindo manyti, kad krikščionys demokratai bei liaudininkai ketina vieni uzurpuoti valdžią ir išstumti voldemarininkus. A. Sliesoraitis pažymėjo, kad dėl plano nušalinti tautininkų valdžią susitarta ir su vokiečiais [63, 26]. Kitame agentūros pranešime nurodyta, kad J. Pajaujis nori būtina gauti vidaus reikalų ministro postą [62, 41].

JUOZO PAJAUJO VAIDMUO KLAIPĖDOJE „AŠIES“ VEIKLOJE

„Ašies“ istorijos Klaipėdoje negalima plačiau aptarti be iki šiol dėmesio nesulaukusios J. Pajaujo veiklos. Atskiro dėmesio vertas laikraštys *Bendro žygio* Nr. 1 paskelbtas J. Pajaujo straipsnis „Kodėl aš stojau aktyvion opozicijon dabartinei vyriausybei šiuo momentu“. Iš pradžių šis straipsnis buvo išspausdintas Klaipėdoje ėjusiame laikraštyje *Darbininkų balsas*. J. Pajaujo teigimu, „jausdamas pareigą paaiškinti visuomenei dabartinę savo politinę laikyseną“ bei neturėdamas vilties, kad straipsnį paskelbs oficiozinė spauda Klaipėdoje ar kuris kitas laikraštis Didžiojoje Lietuvoje, jis nusprendė publikaciją įteikti *Bendro žygio* redakcijai. Jame J. Pajaujis trumpai priminęs savo politinę praeitį pagrindinį dėmesį skyrė 1938 m., kada jam teko dalyvauti rinkimuose į Klaipėdos krašto seimelį. Kalbėdamas apie savo politines pažiūras J. Pajaujis rašė: „gimęs politinio žvaigždyno ženkle nuo savo likimo nepabėgsi“, „atgijo seno mitingieriaus dvasia, nors rėmai čia buvo siauri“. Trumpai aprašęs patirtus įspūdžius rinkimų į Klaipėdos seimelį metu bei įvertinęs Lietuvos politiką šiame krašte, J. Pajaujis priėjo išvadą, kad „skaudi patirtis Seimelio rinkimų metu ir lig šiol vedama politika – deržimordiška viduje, smulkių durstymų užsienyje, – nepalieka jokio abejingumo, kad valdančioji partija yra pasiryžusi bet kokia kaina, net ir Klaipėdos krašto netekimo kaina, išlaikyti savo rankose valdžią. Šitokio įsitikinimo prieš, kiekvienas doras lietuvis privalo stoti aktyvion opozicijon tokiai vyriausybei. Juo labiau turi tai daryti žmogus, pasiėmęs ant savęs atsakomybės už lietuvių darbininkų likimą Klaipėdos krašte“ [40, 12–14] (turimas omenyje jo išrinkimas į Seimelį; išryškinta – M. T.). Ten pat pažymėta, kad ne vidaus partinė neapykanta, ne kerštas ar noras suvedinėti asmenines sąskaitas „verčia“ jį „išeiti šiandien į viešą ir aktyvią opoziciją“. Esą geriausias to įrodymas, kad jis sutikęs bendradarbiauti su buvusiais krikščionimis demokratais ir „netgi su vadinamais voldemarininkais, kai įsitikinau, jog su abiem tom grupėm galima surasti bendrą politinę platformą, neatsisakant nuo savo principų. Vien tik didelis rūpestis ir baimė, kad ši su savąja visuomene kovojanti vyriausybė nepajėgs išlaikyti Klaipėdos krašto prie Lietuvos, lygiai kaip nepajėgė atlaikyti pozicijų Vilniaus klausimu, kad ji nesugebės išsaugoti ir Lietuvos nepriklausomybės besiantinančios audros metu, verčia mane aktyviai prisidėti prie tų, kurie smarkiu tempu kovoja dėl lietuvių vienybės“ [40, 14]. Taigi J. Pajaujis buvo tvirtai apsisprendęs kartu su krikdemais, voldemarininkais ir, žinoma, liaudininkais, veikti išvien prieš A. Smetonos ir tautininkų valdymą; kartu jis rūpinosi *Bendro žygio* platinimu. Sausio 20 d. viename VSD agentūros pranešime nurodyta, kad laikraščio *Bendras žygis* platinimui ir gabenimui į Didžiąją Lietuvą vadovauja pats J. Pajaujis. Progai pasitaikius kiekvienam savo pažįstamajam, vykstančiam į Didžiąją Lietuvą, siūlo nugabenti pundą *Bendro žygio* ir jį išplatinti. J. Pajaujis planavo ateityje į kiekvieną *Darbininko balso* numerį vidun įdėti *Bendrą žygį*, kad prenumeratoriai kartu su *Darbininkų balsu* gautų ir *Bendrą žygį*. Jam pavyko tai padaryti, nes abiejų šių laikraščių formatas ir popierius buvo tas pats ir iš paviršiaus nieko nebuvo matyti [63, 26].

Sausio 23 d. VSD pranešime apie J. Pajaujį [3, 101] pažymėta, kad šiomis dienomis Klaipėdos aktyvistų grupės narys J. Pajaujis su patikimu draugu kalbėjo apie aktyvistų veiklą. Paklaustas, koks dabar yra aktyvistų veikimo būdas, J. Pajaujis atsakė: „Dabar mes veikiame taip, kad valdžia tik susiprastų, t. y. duodami vyriausybei suprasti, kad ji, kol dar nevēlu, atsistatydintų. Pats faktas, kad susijungė trys pačios didžiosios politinės grupės jau tautininkų vyriausybę veikia neįgiamai. Mes šitą faktą jau aiškiai matome ir kol kas susilaikome nuo aktingesnio veikimo. Mes tautininkų vyriausybei duodame suprasti, kad ji visiškai privalo valdžios vairą atiduoti į mūsų rankas. Šuo metu daryti kariško pobūdžio sukilimo nemanome, nes būtų pavojus Lietuvos valstybei. Mes darome spaudimą į tautininkų vyriausybę per Klaipėdos gubernatorių Gailių. Daugelis tų klausimų, kuriuos gubernatorius Gailius kelia Ministrų Taryboje, yra mūsų padiktuoti. Aktyvistai į gubernatorių Gailių veikia per buv. prezidentą A. Stulginskį, kuris labai dažnai į Klaipėdą atvažiuoja. Gubernatorius Gailius aktyvistų sąjūdžiui yra palankus. Krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai turi įtakos daugiau masėse, o voldemarininkai – kariuomenėje. Be kariuomenės, jeigu reikėtų ginkluota pajėga nuversti vyriausybę, susidarytų daug sunkumų. Voldemarininkai neturį aiškios savo ideologijos ir jų vadai savo siekimuose nėra tokie tvirti, kad jie galėtų šių didelių politinių grupių – valstiečių liaudininkų ir krikšč. tarpe gyventi. Mes giliai tikime, kad voldemarininkai turės iširti“. Į klausimą, kaip aktyvistai veiks ateityje, jei vyriausybė nenusileis, J. Pajaujis atsakė: „jei vyriausybė nesusipras ir „susipratimo“ politikai pasibaigus mūsų nenaudai, mes tuojau pradėsime milžinišką aktyvų veikimą. Mūsų propaganda turės ateiti į Didžią Lietuvą. Dabar tik ji yra dalina. Greit prasiždės mūsų sąjungos skyrių organizavimas. Jau yra paruošti tam tikri blankai, kuriuos mūsų nariai turės užpildyti. Mes grįžti atgal negalime, bet turime pirmyn žengti. Manome tuojau leisti sieninį dienraštį“. J. Pajaujo teirautasi, kaip sekasi platinti *Bendrą žygį*: „Mes mūsų „Bendrą žygį“ platiname ne tik Klaipėdos krašte, bet siunčiame į D. Lietuvą ir užsienin, o ypatingai į JAV. Dalis siunčiamos literatūros Kaune papuolė į policijos rankas, bet apie 5 000 egz. pakliuvo ten, kur reikėjo. Klaipėdos krašte yra pasamdyti agentai, jie gauna į dieną po 10 Lt. ir sėkmingai platina „Bendrą žygį“. Mūsų sąjungos nariai įdėda „Bendrą žygį“ į „Darbininko balso“ ar į „Vakarų“ ir siunčia savo pažįstamiems į Didžią Lietuvą ar į JAV“. Paklaustas, kokia yra aktyvistų finansinė būklė ir iš kur jie gauna lėšų, J. Pajaujis teigė: „Mūsų sąjungos piniginiai reikalai yra geri. Daugelis neša mūsų sąskaiton stambias pinigų sumas X vardu, pav. labai stambią pinigų sumą, apie 6 000 Lt. gavome iš Kauno per atsargos generolą Daukantą. Ta pinigų suma buvo užrašyta XXX vardu. Daug yra tokių, kurie nebijo viešai aukoti, pvz., dr. L. Bistras, M. Sleževičius, A. Stulginskis ir dr. Karvelis nupirko pačioje pradžioje tos „Vajaus“ bendrovės akcijų (6). Iš to galima daryti išvadą, kad mūsų sąjūdžiui visuomenė pritaria. Be to, daug laiškų gauname iš įvairių Lietuvos vietų, kuriuose prašoma suaktyvinti mūsų veiklą“. J. Pajaujis skundėsi, kad komunistai kenkia aktyvistų sąjūdžiui. Nors pranešimo pabaigoje prirašyta: „su žiniomis elgtis atsargiai“, panašu, kad su daugeliu jame pateiktų faktų galima sutikti – pirmiausia dėl glaudesnių valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų santykių vadinamojoje Didžiojoje Lietuvoje. 1939 m. sausio mėn. VSD apžvalgoje teigta, kad liaudininkai „veik visame kame sutaria su krikščionimis demokratais ir jų veikimui linkę pritarti“ [65, 138]. 1938 m. gruodžio 29 d. katalikų dienrašyje *XX amžius* buvo paskelbtas pasikalbėjimas su liaudininkų lyderiu M. Sleževičiumi (pasikalbėjimo tekstas perspausdintas ir kitos dienos *Lietuvos žiniose* [8, 6]), kuriame primintas jau

(6) Turima omenyje 1938 m. gruodžio pradžioje įkurta bendrovė „Vajus“, turėjusi leisti „Ašies“ laikraštį *Žygis*. Apie šią bendrovę plačiau žr. [p. 72, 196–197].

įvykęs susitarimas tarp valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų ir nurodyta, kad tai įvyko „nepaneigiant savo ideologinių nusistatymų“, suradus pagrindą, kuriuo sutarta „dėl Lietuvos reikalų tvarkymo ir mūsų Valstybės pagrindų stiprinimo“. Todėl, M. Sleževičiaus teigimu, spaudoje krikščionims demokratams mestas kaltinimas, kad jie susideda su bedieviais (turimi omenyje liaudininkai), yra nepelnytas, tai ne kas kita, kaip „gryna demagogija“, nes kalbama apie valstybės ir viso krašto reikalus bei gerovę [34, 3]. Be to, sausio pradžioje XX amžiaus redakcijoje apsilankiusi F. Bortkevičienė tarėsi krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų spaudos reikalais. Nutarta vieniems kitų nepulti, o reikalui esant, kartu pulti *Lietuvos aidą*. F. Bortkevičienė ateityje pažadėjo nedėti straipsnių „Iš katalikų gyvenimo“, kurie seniau (toks skyrius pirmą kartą *Lietuvos žiniose* įvestas 1937 m. spalį [15, 8]) būdavo skelbiami kiekvieną šeštadienį ir juose buvo puolami kunigai [65, 138]. Be to, *Lietuvos žinios* pradėjo reklamuoti katalikų leidžiamą dienraštį *XX amžius* [46, 7; 47, 6], o sausio 11 d. *Lietuvos žinios* išspausdino interviu su vienu iš katalikų lyderių kunigu Mykolu Krupavičiumi [1, 5].

NESUTARIMAI SU VOLDEMARININKAIS IR „AŠIES“ VEIKLOS PABAIGA KLAIPĖDOJE

Jau minėtame J. Pajaujo veikle Klaipėdoje aptariančiame VSD biuletenyje paliesta ir liaudininkų pozicija LAS atžvilgiu. Pažymima, kad „nors pradžioje valstiečių liaudininkų dauguma pritarė Klaipėdos aktyvistų veiklai, tačiau paskutiniu laiku rimtesnieji varpininkai, filisteriai pradėjo nerimauti ir svarstyti, kokios gali būti iš to pasėkos“. Jie samprotavo, kad jeigu aktyvistams ir pavyktų su kariuomene „nušluoti valdančiuosius“, kariuomenė „valdžion pasodintų“ tuos, kuriuos norėtų, bet tik ne koalicijos kabinetą. Jei aktyvistams ir pavyktų suorganizuoti sukilimą, vis tiek Lietuvoje įsivyratų fašizmas, o liaudininkams būtų galas. Esą „liaudininkai, prieidami prie aktyvesnių veiksmų, patys sau duobę kasa“, nes aktyvistų veikloje „jau perdėm reiškiašis fašizmas“, *Bendras žygis* esąs grynai fašistinis, aktyvistų veikla tvarkoma įsakymais ir net sveikinamasi fašistiškai. Tuo tarpu studentai varpininkai pasyviai pritarė Klaipėdos aktyvistų veiklai, tarp savųjų platino *Bendrą žygį* [65, 138]. Tačiau M. Sleževičius (beje, jis 1931 m. vasarą Kariuomenės teisme atsisakė ginti volde-
marininkus [33, 1]) jį aplankiusiai studentų varpininkų tarybai pareiškė, kad su Klaipėdos aktyvistais valstiečiams liaudininkams yra nepakeliui, jis prie jų veiklos neprisidedas ir patarė studentams prie jų nesidėti [65, 138]. Tai leidžia kalbėti apie liaudininkų partijos vadovybės atsiribojimą nuo ultradešiniųjų voldemarininkų. Greičiausiai tam įtakos turėjo voldemarininkų vyravimas „Ašies“ veikloje Klaipėdoje, išsiskyrusios liaudininkų ir voldemarininkų nuomonės bendros programos klausimais, taip pat ir dėl A. Voldemaro, teisingiau – dėl jo vietos „Ašies“ planuojamoje vyriausybėje. Tokį spėjimą pagrindžia LMAVB RS F. Bortkevičienės fonde surastas voldemarininkų (jį pasirašė A. Sliesoraitis, ats. majoras S. Puodžius, ats. kapitonas S. Kviecinskas) pareiškimas (šešių punktų), rašytas 1939 m. vasario 5 dieną. Tiesa, reiktų priminti, kad sausio 30 d. Klaipėdoje buvo išleistas *Bendro žygio* Nr. 2, kuriame vėl daugiausia buvo voldemarininkų straipsnių. Įdomu ir tai, kad, pasidavęs jų tonui, ultradešinėsios ideologijos straipsnį parašė ir J. Pajaujis. Liaupsindamas lietuvių tautą autorius kartu išreiškė nepasitenkinimą žydais („kurie iš lietuvių darbininko prakaito ir skriaudos susikrauna sau turtus ir išgabena juos užsienin arba ir patys kartu dingsta“) ir apskritai kitataučiais („nejaugi mes savo tėvynėje nemokėsime surasti darbo savo broliams, kada matome, kaip šimtai tūkstančių kitataučių sočiai gyvena ir net lėbauja mūsų žemėje“). J. Pajaujo manymu, „**atgimusioji laisva Lietuva turės būti tautinė ir socialinė respublika**“ [41, 44] (išryškinta – M. T.). Sugrįžtant prie voldemarininkų pareiškimo, reikia pažymėti,

kad nors dokumento adresatas nenurodytas, tikėtina, kad jis buvo skirtas valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų vadovybei ir kad juo siekta paaiškinti savo nuomonę bendros „Ašies“ veiklos ginčijamais klausimais. Kadangi minėtas dokumentas nėra sulaukęs tyrėjų dėmesio, toliau pateikiame jį visą.

Voldemarininkų vadovybė išdėstė savo požiūrį į šiuos klausimus. „I. Paskelbtos „Bendro žygio“ I-ame n-ry deklaracijos 1-mą punktą suprantam taip: a/ savivaldybių rinkimo įstatymas turi būti toks, kad rinkimuose galėtų dalyvauti visi pilnateisiai Lietuvos piliečiai; turto cenzas panaikinamas. b/ Seimas privalo būti renkamas visuotiniu, lygiu ir slaptu balsavimu, duodant piliečiams teisę laisvai statyti savo kandidatus. II. Esame įsitikinę, kad Lietuvoje neprivalo būti bet kurio asmens diktatūra, o vyriausybė turi remtis tautos daugumos pareikšta valia. Tačiau partinis susiskaldymas politiniame gyvenime turi būti panaikintas ilgiems laikams, susikuriant lietuvių tautinės vienybės frontą. III. Kalbamosios deklaracijos 12-tą punktą laikome būtinu ir nemanome, kad joje būtų pasakyta kas nors per daug, negu gyvybiniai lietuvių tautos interesai šiuo momentu reikalauja. IV. Išeidami iš to manome, kad tinkamiausias asmuo šiai užsienio politikos linijai vykdyti yra prof. Voldemaras; dėl to laikome būtinu dalyku, kad būsimoje vyriausybėje prof. Voldemaras paimtų užsienio reikalų ministerio portfelį. Kadangi užsienio politika esamoje padėtyje yra svarbiausias mūsų valstybės reikalas, laikytumėm prideramu, kad užsienio reikalų ministeris būtų kartu ir ministrų pirmininkas“. Voldemarininkų vadovybės teigimu, „kad nesusidarytų klaidingas įspūdis, esą aktyvistų sąjūdis norįs grąžinti tokią pat valdymo sistemą, kaip 1927–1928 metais“, jie pareiškė visiškai sutinkantys, kad formuojant pirmąją naujosios vyriausybės kabinetą ministru pirmininku, „kuriam teks perimti ir respublikos prezidento funkcijas, būtų kitas asmuo, priimtinas katalikų ir liaudininkų srovėms, o prof. Voldemaras būtų šiame kabinete užsienio reikalų ministeris ir ministerio pirmininko pavaduotojas“. Vadinamuoju „persiformavimo laikotarpiu“ „palieka tuo tarpu galioje veikianti konstitucija ir ministeriui pirmininkui, einančiam respublikos prezidento pareigas, palieka visos tos prerogatyvos ir teisės, kurias turi dabartinis prezidentas“. Be to, užtikrinta, kad nacionalistų grupė nepretenduoja nė į vidaus reikalų, nė į krašto apsaugos ministrų portfelius. Kituose punktuose buvo sakoma: „V. Žinodami prof. Voldemaro nusistatymą tuo reikalu, laiduojame, kad jis pritaris šiam mūsų pareiškimui. Jei tačiau tas nusistatymas pasirodytų pakitėjęs, jei prof. Voldemaras siektų asmeninės diktatūros, mes tam nepritarsime ir prieš tai kovosime. VI. Laikome, kad tvirtesnis pagrindas, negu visi rašytieji susitikimai, yra nuoširdus pasitikėjimas vienas kito žodžiu. Politinio banditizmo lietuvių savitarpio santykiuose mes nepraktikuosime patys ir netoleruosime jo iš kitų pusės. Tik tokiomis sąlygomis yra įmanomas mūsų pasiimtasis žygis – vieningo politinio lietuvių fronto sukūrimas“ [2, 710, 1].

Kaip jau buvo rašyta, *Žygyje* ir *Bendrame žygyje* paskelbtos „Ašies“ programos ir deklaracijos atskiri punktai gerokai prasilenkė su valstiečių liaudininkų, o turint omenyje, kad pareiškime minimi ir krikščionys demokratai, – ir su jų nuostatomis. Šioms partijoms laikantis savo nuostatų, voldemarininkai pamėgino sušvelninti savąją poziciją atskirais klausimais. Iš pareiškimo matyti, kad voldemarininkai nusileido ir sutiko, kad rinkimai į savivaldybes ir Seimą vyktų demokratiniu būdu, nors dar visai neseniai jie pasisakė už tam tikrus apribojimus. Vardan vienybės voldemarininkai tiek anksčiau, tiek ir pareiškime sutiko, kad būtų panaikintos visos partijos. Dar kartą pabrėžtas numatomas A. Voldemaro vaidmuo, t. y. reikalavimas jį matyti užsienio reikalų ministro ir net Ministro pirmininko pavaduotojo poste. Antra vertus, kalbėdami apie prezidento galias ir konstituciją voldemarininkai neatsisakė diktatūrinių nuostatų, todėl vargiai tikėtina, kad tokie pareiškimo autorių patikslinimai galėjo išsklaidyti

valstiečių liaudininkų ir krikdemų vadovybių abejones. Pagaliau, kiek šių partijų vadovybės galėjo būti tikros dėl pareiškimo VI punkte nurodyto teiginio, kad voldemarininkai laikysis savo duotų įsipareigojimų? Dėl šaltinių stokos nežinoma, kaip į šį pareiškimą reagavo valstiečių liaudininkų ir krikdemų vadovai, ar jie rėmė LAS ir toliau ketino bendradarbiauti su voldemarininkais? Jau minėta M. Sleževičiaus pozicija tarsi bylotų apie liaudininkų ir galbūt krikdemų atsiribojimą nuo voldemarininkų, tačiau abejonių kelia J. Pajaujo vaidmuo aptariamuju laikotarpiu. Būdamas valstiečiu liaudininku jis ne tik neatsiribojo nuo voldemarininkų, bet aktyviai bendradarbiaudamas Kaune leidžiamose *Lietuvos žiniose* priklausė tų metų vasario 28 d. išleisto *Bendro žygio* Nr. 3–4, kaip pažymėta paantraštėje, redakcinei komisijai (be jo, dar įėjo ats. mjr. S. Puodžius, dipl. teis. J. Štaupas) [10, 1]. Turint omenyje, kad J. Pajaujį ir vėliau (pirmiausia 1939 m. rudenį) aktyviai reikšis liaudininkų spaudoje, mažai tikėtina, kad liaudininkų vadovybė šiam savo ne kartą išbandytam partijos nariui suteikė visišką veiklos laisvę bendraujant su voldemarininkais. Tai leidžia kalbėti apie dviprasmišką liaudininkų vadovybės poziciją. Viena vertus, jie lyg ir nusišalino nuo tolesnio bendradarbiavimo LAS ir įvykių Klaipėdoje; antra vertus, neatsiribodami nuo J. Pajaujo ir neatšaukdami jo iš „Ašies“ veiklos, taip pat leisdami įvykiams toliau rutuliotis savaime užėmė pasyvaus stebėtojo vaidmenį aptariamuose įvykiuose. Iš pirmo žvilgsnio LAS veikla nenutrūko: vasario pabaigoje išleistame paskutiniame *Bendro žygio* numeryje griežtai kritikuojamą A. Smetonos valdymą, kaip ir anksčiau daug dėmesio skirta „trijų besijungiančių lietuvių srovų“ bendradarbiavimui. Beje, įvadiniame straipsnyje buvo paneigtas gandas apie Klaipėdos aktyvistų skilimą bei aktyvistų sąjūdžio likvidavimą [48, 2].

Tačiau palyginus ankstesnius „Ašies“ bendradarbių išleistus leidinių *Žygis* ir *Bendras žygis* numerius su paskutiniu, galima išvelgti akivaizdų skirtumą – pernelyg idealizuojama nacistinė Vokietija, net jos lyderis A. Hitleris, pasisakoma už antisemitizmo propagavimą Lietuvos ūkyje [32, 59–62]. Štai Vyt. Bielskaus pasirašytame nedideliame straipsnyje [68, 70] buvo cituojami A. Hitlerio žodžiai, iškeliantys aktyvistų veikimą bendruomenėje („Yra žmonių, kurių negali sujaudinti ar priversti susimąstyti didžiausi ir sensacingiausi įvykiai. Tokie žmonės istorijos nedaro, ir su jais istorijos negalima daryti. Tautinėje bendruomenėje reikšmę turi tik idealistai, karštuoliai ir aktyvistai. Jiems galima dovanoti tūkstantį silpnųjų, jei jie pajėgia, prireikus, tarnaudami savo idealui, paaukoti savo gyvybę. Kur tenka vadovauti, svarbu turėti pasiryžimo, drąsos ir ištvermės“). Kitame didelės apimties straipsnyje, skirtame Lietuvos užsienio politikai, išskirtinis dėmesys kreipiamas į Vokietiją. Rašoma, kad „**būsimoji Lietuvos vyriausybė turi atnaujinti prof. Voldemaro pradėtąjį nuoširdų bendradarbiavimą su Vokietija** (išryškinta – M. T.) ekonominėje, politinėje ir kultūrinėje srityje“ [58, 52]. Tai leidžia kalbėti apie dar labiau išaugusias voldemarininkų (7) bei J. Pajaujo simpatijas nacistinei Vokietijai ar net nacionalsocializmui, kurios nieko bendra neturėjo su valstiečių liaudininkų vadovybės pozicija. Beje, paskutiniame *Bendro žygio* Nr. 3–4 įdėtas „Įspėjimas“, pasirašytas LAS vadovybės A. Sliesoraičio, J. Pajaujo ir J. Štaupo, kuriame nurodoma, kad LAS nariai turi derinti savo veiklą su bendrąja sąjungos valdybos nustatyta linija ir kad „nedrausmingumas nebus toleruojamas“. Taip pat paneigtas gandas, jog aktyvistai rengėsi dėtis prie provokacinės veiklos, kuri „nukreipta prieš valstybės integralumą“ [54, 72].

Baigiant „Ašies“ veiklos Klaipėdoje temą galima pridurti, kad išleistas paskutinis *Bendro žygio* numeris kartu reikšė ir keletą mėnesių veikusio triumvirato *voldemarininkai – valstiečiai liaudininkai – krikščionys demokratai* bei LAS iširimą [18, 66]. Tam lemiamą įtaką turėjo liaudininkai ir krikdemai, kurie, sužinoję apie voldemarininkų užmegztus glaudžius

(7) Apie voldemarininkų ryšius su Klaipėdos nacių lyderiais žr. [p. 73, 22–23].

santykius su vokiečiais [72, 212] ir nepritardami skelbiamiems straipsniams *Bendrame žygyje*, nusprendė nuo voldemarininkų laikytis atokiau. Galutinai bendradarbiavimas su jais nutrūks gen. J. Černiui suformavus naują vyriausybę. Nuo tada „Ašies“ valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų veiklos pagrindiniu centru tapo Kaunas, kuriame, anot liaudininko Andriaus Valucko, „nuo 1938 m. pabaigos, teko turėti daug bendrų posėdžių su krikdemų veikėjais ir nebuvo klausimo, kuriuo nebūtų buvę galima susitarti“ [61, 169]. Tolesnė valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų veikla Kaune būtų jau kito straipsnio tema.

IŠVADOS

1. 1938–1939 m. pradžioje Valstiečių liaudininkų partijos sutikimas su krikščionimis demokratais bei ultradešiniųjų pažiūrų voldemarininkais sudaryti jungtinį antismetoninės opozicijos sąjūdį „Ašis“ Klaipėdoje byloja apie pakitusią liaudininkų vadovybės taktiką opozicinėje veikloje ir Lietuvoje prasidėjusią gilią politinę krizę.

2. „Ašies“ veiklos laikotarpiu Klaipėdoje (1938 m. pabaigoje – 1939 m. pradžioje) valstiečių liaudininkų vadovybės vaidmuo šiuose įvykiuose iš pradžių buvo didelis: partija rėmė „Ašies“ veiklą finansiškai, su koalicijos partneriais sudarė bendrą veiklos programą, kurioje stengtasi išlaikyti savo ideologines nuostatas, bendromis jėgomis kurti planai, kaip nuversti autoritarinę valdžią Lietuvoje. Tačiau valstiečių liaudininkų vadovybės narių nebuvimas pačioje Klaipėdoje, išskyrus vienintelį Juozą Pajaujį, kuris atstovavo šios partijos pozicijoms „Ašyje“, leidžia kalbėti apie susilpnėjusias valstiečių liaudininkų pozicijas ir tuo pasinaudojusius Klaipėdoje veikusius ultradešiniųjų ideologinių pažiūrų voldemarininkų lyderius.

3. „Ašies“ veiklos laikotarpiu Klaipėdoje ten gyvenantis pagrindinis liaudininkų veikėjas Juozas Pajaujis ne tik nesugebėjo atlaikyti voldemarininkų spaudimo, tačiau jų paveiktas ir pats ėmė skelbti ultradešiniąsias nuostatas, tarp jų ir antisemitizmą. Tai matydama valstiečių liaudininkų vadovybė 1939 m. vasarį lyg ir atsiribojo nuo „Ašies“ veiklos Klaipėdoje, tačiau neatšaukė J. Pajaujo iš „Ašies“ sąjūdžio ir leido įvykiams rutuliotis savaime. Tai liudija dviprasmišką partijos poziciją „Ašies“ įvykių atžvilgiu.

Gauta 2011 08 30
Priimta 2011 12 14

Šaltiniai ir literatūra

- [1] 20 ir 10. Iš pasikalbėjimo su buv. ministru kun. Mykolu Krupavičium. *Lietuvos žinios*, 1939, sausio 11, Nr. 8, p. 5.
- [2] A. Sliesoraitis, S. Puodžius, ats. majoras, S. Kviecinskas, ats. kapitonas. Pareiškimas. 1939 02 05, Klaipėda. *LMAVB RS*, f. 192–276, l. 7.
- [3] Agento „Žiebis“ agentūrinis pranešimas 1939 01 23. *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 101.
- [4] Agr. ZUBOVAS, Vytautas. Žemės ūkio politikos klausimu. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 1, p. 3–4.
- [5] Apie konsolidaciją. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 21, Nr. 292, p. 2.
- [6] Kokia tautininkų konsolidacija. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 22, Nr. 293, p. 5.
- [7] „Liet. aidas“. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 23, Nr. 294, p. 23.
- [8] Apie lietuvių sugyvenimą ir bendrą darbą. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 30, Nr. 298, p. 6.
- [9] AUDĖNAS, Juozas. *Paskutinis posėdis. Atsiminimai* [fotografuotinis leidimas]. Vilnius: Mintis, 1990.
- [10] Režimas braška. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 3–4, p. 1.
- [11] Budėkime dėl Klaipėdos! *Žygis*, 1938, Nr. 1, p. 9.
- [12] Deklaracija „Lietuvai!“ *Bendras žygis*, 1939, Nr. 1, p. 1–2.
- [13] Delsti daugiau negalima reikia susitarti. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 19, Nr. 290, p. 1.

- [14] Didžioji Lietuvoj „Žygiai“ uždrausti. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 12, Nr. 284, p. 7.
- [15] Iš katalikų gyvenimo. *Lietuvos žinios*, 1937, gruodžio 16, Nr. 286, p. 8.
- [16] Iš katalikų gyvenimo. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 3, Nr. 278, p. 8.
- [17] Juozo Pajaujo parodymai sovietų saugumui 1940 11 14. *LVA*, f. 3377, ap. 55, b. 63, l. 74.
- [18] Juozo Pajaujo parodymai sovietų saugumui 1940 11 15. *LVA*, f. 3377, ap. 55, b. 63, l. 66.
- [19] Kas pasidarė, kai viena partija valdo. *Žygis*, 1938, Nr. 1, p. 2.
- [20] Klaipėda ir aplink ją kylą sukuriai. *Lietuvos žinios*, 1938, lapkričio 17, Nr. 264, p. 1.
- [21] Klaipėdos kraštas ir agitacinės spaudimo priemonės. *Lietuvos žinios*, 1938, lapkričio 19, Nr. 266, p. 1.
- [22] Klaipėda ir tautybių klausimas. *Lietuvos žinios*, 1938, lapkričio 22, Nr. 268, p. 1.
- [23] Klaipėda ir interesų susikirtimas. *Lietuvos žinios*, 1938, lapkričio 25, Nr. 271, p. 1.
- [24] Klaipėda ir jos sugyvenimas. *Lietuvos žinios*, 1938, lapkričio 29, Nr. 274, p. 1.
- [25] Klaipėdoje turi būti tvarka. Už ją atsako visa Lietuva. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 17, Nr. 289, p. 1.
- [26] Konfiskuotas „Žygis“. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 12, Nr. 284, p. 7.
- [27] Leono Bistro, Prano Dielininkaičio ir kt., kaltinamų veikimu voldemarininkų naudai, byla. *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 95, l. 1–5.
- [28] Lietuvis. Ūkininkų Kražiai. *Žygis*, 1938, Nr. 1, p. 14.
- [29] Lietuvių aktyvistų sąjūdis ir prof. Voldemaro klausimas. Ar dabartiniai aktyvistai yra voldemarininkai? *Bendras žygis*, 1939, Nr. 1, p. 3.
- [30] Lietuvių Aktyvistų Sąjungos biuletenis 1 Nr. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 1, p. 16.
- [31] Lietuvos ateities santvarkos pagrindai. Dėl kurių sutaria visuomenės grupės. *Žygis*, 1938, Nr. 1, p. 7, 10–11.
- [32] Lietuvos ūkio politikos keliai. Aktyvizmas tautos ūkyje. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 3–4, p. 59–62.
- [33] M. Sleževičius atsisakė ginti voldemarininkus. *Lietuvos žinios*, 1931, liepos 2, Nr. 146, p. 1.
- [34] Mykolas Sleževičius apie lietuvių sugyvenimą ir bendrą darbą. *XX amžius*, 1938, gruodžio 29, Nr. 295, p. 3.
- [35] Nauja era „XX amžiuje“. *Lietuvos žinios*, 1938, rugsėjo 14, Nr. 207, p. 6.
- [36] Nubausti paskutinių įvykių kaltininkai. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 17, Nr. 289, p. 7.
- [37] Pagrindiniai dr. Neumano pasisakymai. *Lietuvos žinios*, 1938, lapkričio 16, Nr. 263, p. 10.
- [38] PAJAUJIS, Juozas. Klaipėda juda! *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 2, Nr. 277, p. 3.
- [39] PAJAUJIS, Juozas. Klaipėda juda! *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 3, Nr. 278, p. 3.
- [40] PAJAUJIS, Juozas. Kodėl aš stojau aktyvion opozicijon dabartinei vyriausybei šiuo momentu. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 1, p. 12–14.
- [41] PAJAUJIS, Juozas. Tauta ir darbininkai. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 2, p. 44.
- [42] Prekybos Instituto lekt. Dr. J. Pajaujui vis dar tebetaikomos sankcijos. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 2, p. 46.
- [43] Prekybos Instituto Studentija įteikė protesto pareiškimus Fin. Ministeriui dėl Lekt. Dr. J. Pajaujo. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 2, p. 46–47.
- [44] Redakcija. „Žygi“ pradėdami. *Žygis*, 1938, Nr. 1, p. 1.
- [45] Redakcijos paskelbta informacija, nenurodant jokio pavadinimo. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 2, p. 27.
- [46] Reklaminiame skelbime buvo nurodyta: „Tamstai rūpi politika? Žinoma! Tamsta nori turėti patikimą politinę informaciją? Žinoma! Ar Tamsta žinai, koks dienraštis tokią informaciją teikia? Ogi dienraštis „XX amžius“. *Lietuvos žinios*, 1939, sausio 5, Nr. 4, p. 7.
- [47] „XX amžius“. *Lietuvos žinios*, 1939, sausio 10, Nr. 7, p. 6.

- [48] Režimas braška. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 3–4, p. 2.
- [49] RIMKA, Albinas. Klaipėda ir jos reikalai. *Lietuvos žinios*, 1938, lapkričio 23, Nr. 269, p. 3.
- [50] RIMKA, Albinas. Klaipėda ir jos reikalai. *Lietuvos žinios*, 1938, lapkričio 26, Nr. 272, p. 3.
- [51] Šalintinas protekcionizmas. *Žygis*, 1938, Nr. 1, p. 2–3.
- [52] Skyr. Kronika. *Lietuvos žinios*, 1938, gruodžio 12, Nr. 284, p. 7.
- [53] SLIESORAITIS, Algirdas. Laisvos Lietuvos naudai. Gerbiamas pone redaktorium. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 1, p. 7.
- [54] SLIESORAITIS, Algirdas; PAJAUJIS Juozas; ŠTAUPAS Jonas. Įspėjimas. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 3–4, p. 72.
- [55] Studentija stoja aktingon politinē kovon. *Žygis*, 1938, Nr. 1, p. 16.
- [56] Tautininkų vyriausybės užsienio politika. *Žygis*, 1938, Nr. 1, p. 4–5.
- [57] Teisingumo ministro S. Leono raštas Švietimo ministru 1938 12 23. *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 96, l. 2.
- [58] Užsienio politika lemiamoje kryžkelėje. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 3–4, p. 52.
- [59] Valst. saug. ir kriminal. polic. Šiaulių apygardos 1938 gruodžio mėnesio politinių partijų bei organizacijų veikimo apžvalga. *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 11–12.
- [60] Valstybišku, ne siauru grupiniu mastu. *Lietuvos žinios*, 1938, rugpjūčio 4, Nr. 174, p. 1.
- [61] VALUCKAS, Andrius. 1926 metų perversmas Lietuvoje. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 257–216, l. 169.
- [62] VSD agento „Jurgėla“ agentūrinis pranešimas 1939 02 04. *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 92, l. 41.
- [63] VSD agento „Žiebis“ agentūrinis pranešimas 1939 01 21. *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 92, l. 26.
- [64] VSD agentūrinis pranešimas (agentas nenurodytas) 1939 01 20. *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 92, l. 26.
- [65] VSD agentūros skyriaus apie politinių partijų ir organizacijų veikimą 1939 m. sausio mėn. apžvalga. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 138.
- [66] VSD skyriaus viršininko K. Mačiulio raštas apygardų viršininkams 1938 12 17. *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 93, l. 3.
- [67] VSP Kauno apygardos 1938 m. gruodžio m. apžvalga. *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 6.
- [68] Vyr. Bielskus. Pralaimėjimų psichologija. *Bendras žygis*, 1939, Nr. 3–4, p. 70.
- [69] JANAUSKAS, Giedrius. Antismetoninio judėjimo Ašis bandymai įgyvendinti politinius siekius 1938–1939. *Darbai ir dienos*, 2011, Nr. 55, p. 9–28.
- [70] MERKELIS, Aleksandras. *Antanas Smetona*. New York: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964, p. 509.
- [71] TAMOŠAITIS, Mindaugas. Pajaujis Juozas. *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2007, p. 392–395.
- [72] RUDIS, Gediminas. Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis 1938–1939 metais. *Lietuvos istorijos metraštis* 1996. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 182–215.
- [73] RUDIS, Gediminas. Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai. Iš: A. Voldemaras. *Pastabos saulėlydžio valandą*. Vilnius: Mintis, 1992.
- [74] SABALIŪNAS, Leonas. *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism, 1939–1940*. Bloomington: Indiana University, 1972.
- [75] TRUSKA, Liudas. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2005, p. 179.

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Peasant Populists and the joint opposition movement “Axis” in 1938–1939

Summary

Activities of the Lithuanian political opposition, including Peasant Populists, to the authoritarian regime of President Antanas Smetona since the ban of political parties in 1936 have been poorly studied so far. Joint activities of three ideologically different political movements – Peasant Populists, Christian Democrats and the right wing radicals “Voldemarininkai” – in this joint movement in Klaipėda is not an exception. With this in mind, the author of the article tries to analyze the role of the Lithuanian Peasant Populist Union (LPPU) in the activities of the opposition movement “Axis” in 1938–1939. The chronology of the research was determined by two core events in the Lithuanian political life: first, acceptance of the Polish ultimatum on 17 March 1938 after which both states established diplomatic relations which had been absent since October 1920 when Polish troops invaded and occupied the Lithuanian capital Vilnius, and second, the loss of Klaipėda District on 22 March 1939 when Nazi Germany annexed the only sea port of Lithuania.

The author concludes that the agreement of the LPPU leaders to join the oppositional Christian Democrats and the right wing radicals “Voldemarininkai” in 1938–1939 shows the changed tactics of the Populists in their oppositional activities, and it reflects the political crisis of the state. The role of Peasant Populists at the initial phase of this joint oppositional movement was significant: the party leadership supported it financially, contributed ideologically to the program, and, finally, supported the plan to overthrow the Lithuanian authoritarianism.

On the other hand, the absence of LPPU leaders in the headquarters of “Axis” in Klaipėda (except only Juozas Pajaujis) implies that Populists’ position in this joint oppositional movement was not firm. The LPPU representative Juozas Pajaujis alone was not able to sustain the pressure of right-wing radicals and finally started promoting the ideas of radical right, among them anti-Semitism. Under these circumstances, the LPPU leadership dissociated from the “Axis” in February 1939, but didn’t recall Juozas Pajaujis back to Kaunas. They stayed as passive observers. These contradictions lead to the conclusion that Peasant Populists took an ambiguous position towards “Axis”.

Keywords: Peasant Populists, Christian Democrats, “Voldemarininkai”, opposition movement “Axis”, anti-Semitism, authoritarian regime